

Research Paper

The Discourse of Islamic Unity in the Period of Sultan Abdul Hamid II

Mohammad Bagher Ehsani¹, Mohammad Kalhor^{*2}, Sina Foroozesh³

1. PhD student in history, science and research department, Islamic Azad University, Tehran, Iran.
2. Associate Professor, Department of History, Yadegar -e- Imam Khomeini (RAH) Shahr-e-Rey Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.
3. Associate Professor, Grade 14, Department of History, Science and Research Unit, Islamic Azad University, Tehran, Iran.

ARTICLE INFO

PP: 347-360

Use your device to scan and read the article online

Keywords: *Ittihad Islam, Sultan Abdul Hamid II, Ottoman, achievements and consequences.*

Abstract

The discourse and ideal of the unity of Islam was created in order to return to the glorious prophetic era. The background of this discourse evolved with the death of the Prophet (PBUH), the formation and the fall of the Abbasid Caliphate in Baghdad, so that the said discourse became not only the ideal of true Muslims, but also the point of departure and the ultimate goal of Islamic governments. Among the Islamic governments, we can mention the Ottoman government and Sultan Abdul Hamid II (1327-1293 AH). Of course, the consecutive political, social and economic failures of the Ottoman Empire led Sultan Abdul Hamid II to benefit from the discourse and ideal of Islamic unity in order to consolidate the foundations of the Ottoman Empire. The current research aims to develop the fields of attention to the discourse and ideal of Islamic unity during the era of Sultan Abdul Hamid II, while using the historical research method based on description and analysis, to look at the achievements of the said discourse and its consequences.

Citation: Ehsani, M. B., Kalhor, M., & Foroozesh, S., (2024). **The Discourse of Islamic Unity in the Period of Sultan Abdul Hamid II.** Geography(Regional Planning), Special Issue, Number 2, 347-360.

DOI: 10.22034/JGEOQ.2024.247423.2707

* **Corresponding author:** Mohammad kalhor, **Email:** kalhormohammad72@yahoo.com

Copyright © 2024 The Authors. Published by Qeshm Institute. This is an open access article under the CC BY license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

Extended Abstract

Introduction

In the 19th century, due to the changes that had occurred in Europe, new powers had emerged, the Ottoman Empire was severely threatened by its traditional enemies, and despite the fact that these powers had targeted the geographical territory of this empire, they wanted to This government has made reforms in its main body so that there is no longer any danger from this European empire and its sovereignty.

At first, the Ottoman government aimed to reform its military and civil institutions based on new European methods in order to preserve the empire's sovereignty and prevent its dissolution. One of the biggest excuses that Western and European governments used to allow themselves to interfere in Ottoman internal affairs was to protect Ottoman Christian citizens. At first, this government took steps to improve the situation of Christians inside its territory in order to prevent Western governments from interfering in the country's internal affairs under the pretext of supporting Christians.

At the end of the 19th century and in 1876 AD/1293 AD, Sultan Abdul Hamid II took over the government after the death of his uncle Sultan Abdul Aziz and the rule of his brother Murad V for a few months.

After coming to power, Sultan Abdul Hamid had to deal with two internal and external factors, the external factor was the start of the war with Russia and the internal factor was the Turkish nationalist and constitutionalist opponents who wanted to overthrow his government.

In the face of such a chaotic situation, Abdul Hamid had to have an absolute power, and for that reason, he used the title of caliphate, which until then was a diminutive of the titles of the Sultan and the Ottoman Empire, to deal with these threats. He tried to plan Islamic society unites all Muslims from inside and outside.

Methodology

This research is fundamental in terms of purpose and descriptive-analytical in nature.

Data collection methods include document and library studies.

Results and Discussion

In the 19th century in the Islamic world, two big countries, India and Iran, had lost their power, and it was only the Ottomans who had preserved their power to some extent, and in the meantime, Western countries, along with Russia, entered the territory of Islamic countries and tried to rule. They had invaded their land. In order to prevent this advance, or in other words, the attack of Western countries, Islamic thought was born, centered on the unity of the Islamic world. Of course, in some cases, England did not prevent the movement and efforts that lead to some kind of unity among Muslims, for example, to prevent Russian influence in Afghanistan and India, England tried to unite the Muslims of the Indian subcontinent against Russia and the influence of this country. Don't get in the way. The idea of the unity of Islam was a product of the situation that was the result of the growing economic and political domination of colonial countries over Asia and Africa, especially the Middle East, and in other words, it was the superiority of the Christian West over the Muslim East in the 19th century, especially in the second half of that century. emerged Before that, Iran and the Ottoman Empire, in the important countries of the Middle East, due to various motives and especially the motive of religious differences fueled by the progressing and developing West, fought against each other for centuries, and now both of them are suffering from weakness and destruction and are subject to aggression and They were the plunderers of the West emerging from the bourgeois revolutions and stepping on the path of colonialism and globalism. Islamic countries, from Africa to the Balkan Peninsula, Central Asia, China, India, and the shores of the Persian Gulf, some of them fell into colonialism, while others were being swallowed up, divided, and torn apart. The sense of common danger and terror led to the need for solidarity among Muslim peoples. The basis for the formation of such an idea had emerged a long time ago, and slogans in this context were given by the intellectuals of different Muslim communities here and there and from time to time, and gradually a religio-

political ideal that preached the unity of all Muslims, regardless of It was their nationality, it was maturing and taking shape.

Conclusion

Among the reasons for the failure of this idea was the internal developments of the empire itself, which denied the sultan the freedom to reach a desired result, the existence of a very strong opposition such as the Young Turks and the Union and Progress Party, which was supported by European countries and had anti-Islamic ideas. They were also religious. He did not allow Sultan Abdul Hamid and his supporters to overcome the foreign enemy through this idea. In addition to this, issues such as the emergence of Armenian rebellions in the Ottoman territories, who had lived peacefully and shared power for years, and now, under the influence of their western colleagues, rebelled against their sovereign and demanded independence or a greater share of power, are like a dagger in the Pahlavi. The empire, headed by Sultan Abdul Hamid, prevented the continuation of the policies of unity and solidarity. In continuation of the oppositions and rebellions of the nations and ethnic groups inside the empire, including the Arabs, who formed the core of the Islamic nation after the Turks, inciting Western colonialism, led by England, against the Sultan and the Empire, they shot a pure arrow at the Sultan and his idea of unifying the Islamic world. Kurds and with

the dismissal of Sultan Abdul Hamid in 1949 and the gaining power of the Ittihad and Progress Party and the half-hearted entry of the empire into the Balkan wars and then the First World War, this party made efforts to use the idea of Islamic unity. But it was not successful and the empire fell apart after the end of the First World War and with the emergence of Mustafa Kemal Pasha and Atatürk, a republic was declared in the remaining territories of the empire that were preserved by the so-called war of independence, and after that the position of caliphate was abolished. Elicit Atatürk was declared to rule and Islam was complete. After that, the country was forgotten under thought until after the death of Atatürk and the implementation of party systems by his successors, individuals and parties tried to return to the past by clinging to the idea of the Islamic Union. Among these people, we can mention Najmuddin Uzbekan, who, by forming various parties that had an amalgam of Islam attached to him, revived Islam that had been left out of power, of course, with new methods, and his efforts and those of his like-minded people eventually led to the emergence of the Justice and Development Party. And at the head of it is Tayyip Erdoğan, who was able to take over the power and position of the presidency and try to achieve some of the goals of Sultan Abdul Hamid's Islamic Union by showing Turkey as a modern Islamic country, not in the name of Caliph.

References

1. A. Osmanoglu, Babam Sultan Abdulhamit, Hatiralarm. Ist. 1986. S. 25.
2. Ahmad Akgündüz, Bilinnirenosmanli, osam Yayinlari İstanbul 1999, s, 265.
3. Ali Hasan Harputlu, Gurvbu'l Hilafet-ol-İslamiye, S. 108.
4. Amir Ordosh, Mohammad Hossein. Religious tolerance of Sultan Abdulhamid II, Ekhot magazine. [In Persian]
5. Asadabadi, Lotfollah. Biography of Seyyed Jamaluddin Abadi, Bina Publications. [In Persian]
6. Çetinsaya, Gökhan, yüksek lisans Tezi.
7. Cezmi Eraslan, "II. Abdülhamid ve Siyaseti: Türkiye Nasıl Kurtulur", Sultan II. Abdülhamid Sempozyumu 20-21 Şubat 2014 Selanik İç ve Dış Siyaset Bildirileri, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 21.
8. Coşkun Yılmaz, II. Abdulhamidin Hatıra Defteri, Seha Neşriyatı.
9. Davison, Reform..., S. 271-274.
10. Doris, George (2015). Tarikh Hamidi, translator: Aliqli bin Hosseinqli, Sardar Asad Bakhtiari, Temti publication. [In Persian]

11. E. Z. Karal, Osmanli Tarihi, VII Cilt, S, 315.
12. Emami Khoei, Mohammad Taghi (2016). History of the Ottoman Empire, Semit Publications. [In Persian]
13. Hadru, Alemi İslam.I.309.
14. Harputlu, a.g.e, S. 181.Çetin saya, Gökhan, yüksek lisans tezi.
15. Hazrati, Hassan. Ottoman Constitution, Appendices Section, Essay Comparing the Powers of the Sultan in the Constitution [In Persian].
16. Hükümdarların Tahta çıkis Toreni. Ankara.
17. II.Abdulhamidin Döneminde ilk Yıllarında İslam Birliği Siyaseti.
18. İlber ortaylı, Türkiye idare Tarihi, Ankara, 1979. S. 137.
19. İsa yüzer, Bitlis Eran üniversitesi, Sosyal bilimler Enistitüsü Dergisi.
20. Kamal H. Karpaz, İslamın siyasallasması, s. 292.
21. Mehmed Aydın, Sultan II Abdulhamidî in İlderlik Sirlari, izci Yayinlari, İstanbul 1998, S. 13.
22. Mustafaa salim guren, Türkiyeade tarikatlar İsam yayinlari Istanbul 2015, S. 202.
23. Niyazi, Berkeş, Türkiyede, çağdaşlama, İstanbul 1978, S, 842-844.
24. Osmanli anskopidiyası, II Abdolhamidi'in siyasi Tarihi.
25. Öztuna, II Abdulhamid Zamani ve Şahsiyeti's 300.
26. Pan Hareketleri için bkz. Hans Ko'nın "pan Movements" Encyclopaedia of the social sciences, XI, S. 544.
27. Rais-nia, Rahim. Iran and Ottomans on the threshold of the 20th century, Tabriz, Sotoudeh Publications. [In Persian]
28. Resat Ekremoglu, Osmanli Padişahlari, İstanbul, 2002, s, 561.
29. Reşatekrem kocu, Osmani, Padişahcar, İstanbul, 2002, S. 561.
30. Selected, Nader (2012). Religion, State and Modernity in Türkiye, Hermes Publications. [In Persian]
31. Şerif mardin, Jon Türklerin Siyasi Fikirleri, 1895-1908. İstanbul: F 19, S. 92.
32. Sultan II Abdulhamit, Editor: Fatih Akga, Baski Caylayan A. S.
33. Sumeyra öztürk, Abdülhamid döneminde Halifelğin Siyasi Manada Kullanılması.
34. Yavuz Özdemir .II.Abdulhamidin Modernleşme Anlayışı.
35. Yueer, İsa. Bitliseren universitesi, sosyal bilimler Enistösü Drgisi, Aralık 2016, S. 134.
36. Yunus even kaya, Sultan Abdulhamid ve panİslamism politikasi,nin devlet politikasi haline gelmesi.

انجمن ژئوپلیتیک ایران

فصلنامه جغرافیا (برنامه ریزی منطقه‌ای)

ویژه‌نامه، شماره ۲، زمستان ۱۴۰۲

شاپا چاپی: ۶۴۶۲-۲۲۲۸ شاپا الکترونیکی: ۲۱۱۲-۲۷۸۳

Journal Homepage: <https://www.jgeoqeshm.ir/>

مقاله پژوهشی

گفتمان اتحاد اسلام در دوره سلطان عبدالحمید دوم

محمدباقر احسانی: دانشجوی دکتری تاریخ، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

محمد کلهر*: دانشیار گروه تاریخ، واحد یادگار امام(ره) شهرری، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

سینا فروزش: دانشیار پایه ۱۴ گروه تاریخ، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

چکیده	اطلاعات مقاله
<p>گفتمان و آرمان اتحاد اسلام، به منظور بازگشت به عصر شکوهمند نبوی، ایجاد شد. پیشینه این گفتمان با رحلت پیامبر(ص)، تکوین و با سقوط خلافت عباسی در بغداد، تکامل یافت، کما این که گفتمان مزبور نه تنها آرمان مسلمانان راستین، بلکه به نقطه عزیمت و هدف غایی حکومت‌های اسلامی بدل گشت. از جمله حکومت‌های اسلامی، می‌توان به حکومت عثمانی و سلطان عبدالحمید دوم(۱۳۲۷-۱۲۹۳ق) اشارت کرد. البته ناکامی‌های پیاپی سیاسی، اجتماعی و اقتصادی عثمانی، سلطان عبدالحمید دوم را بر آن داشت تا از گفتمان و آرمان اتحاد اسلام در جهت تحکیم میانی رو به اضمحلال عثمانی بهره‌مند گردد. پژوهش حاضر در صدد است تا ضمن استعانت از روش تحقیق تاریخی مبتنی بر توصیف و تحلیل به انکشاف زمینه‌های توجه به گفتمان و آرمان اتحاد اسلام، در دوران سلطان عبدالحمید دوم، به دستاوردهای گفتمان مزبور و پیامدهای آن بپردازد.</p>	<p>شماره صفحات: ۳۴۰-۳۴۷</p> <p>از دستگاه خود برای اسکن و خواندن مقاله به صورت آنلاین استفاده کنید</p> <p>واژه‌های کلیدی: اتحاد اسلام، سلطان عبدالحمید دوم، عثمانی، دستاوردها و پیامدها.</p>

استناد: احسانی، محمدباقر؛ کلهر، محمد؛ فروزش، سینا؛ (۱۴۰۲). گفتمان اتحاد اسلام در دوره سلطان عبدالحمید دوم. فصلنامه جغرافیا (برنامه‌ریزی منطقه‌ای)، ویژه‌نامه، شماره ۲، صص ۳۴۷-۳۶۰.

DOI: 10.22034/JGEOQ.2024.247423.2707

* **Corresponding author:** Mohammad kalhor, **Email:** kalhormohammad72@yahoo.com.Copyright © 2024 The Authors. Published by Qeshm Institute. This is an open access article under the CC BY license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

* نویسنده مسئول: محمد کلهر پست الکترونیکی: kalhormohammad72@yahoo.com

مقدمه

در قرن ۱۹م، به واسطه تغییراتی که در اروپا پدید آمده بود قدرت‌های جدیدی پا به عرصه وجود گذاشته بودند، امپراطوری عثمانی از سوی دشمنان سنتی خود سخت تهدید می‌شد و علی‌رغم اینکه این قدرت‌ها قلمرو جغرافیایی این امپراطوری را هدف قرار داده بودند از درون هم می‌خواستند که این حکومت اصلاحاتی را در بدنه اصلی خود انجام داده تا دیگر خطری از سوی این امپراطوری اروپا و حاکمیت آن را تهدید نکند^۱ (Ilber ortayli, 1979:137).

در ابتدا حکومت عثمانی در جهت اصلاح نهادهای نظامی و مدنی خود براساس شیوه‌های اروپایی جدید بر آمد تا بتواند حاکمیت امپراطوری را حفظ کرده و از انحلال آن جلوگیری کند. یکی از بزرگ‌ترین بهانه‌هایی که دولت‌های غربی و اروپایی به واسطه آن به خود اجازه می‌دادند که در امور داخلی عثمانی دخالت کنند، حمایت از اتباع مسیحی عثمانی بود. این دولت در ابتدا گام‌هایی در راه اصلاح وضعیت مسیحیان داخل قلمرو خود برداشت تا مانع دخالت دولت‌های غربی در امور داخلی کشور به بهانه حمایت از مسیحیان شود^۲ (Ilber ortayli, 1979:139).

در اواخر قرن نوزدهم و در سال ۱۸۷۶م/۱۲۹۳ق، سلطان عبدالحمید دوم بعد از کشته شدن عموی خود سلطان عبدالعزیز و حکومت چند ماهه برادرش مراد پنجم، حکومت را در دست گرفت^۳ (Hükümdarların Tahta Çikis Toreni).

سلطان عبدالحمید بعد از به قدرت رسیدن با دو عامل داخلی و خارجی دست به گریبان شد، عامل خارجی شروع جنگ با روسیه و عامل داخلی هم مخالفین مشروطه‌خواه و ملی‌گرای ترک که خواستار سرگونی حکومت وی بودند^۴ (Mehmed Aydin, 1998:13).

در برابر چنین اوضاع آشفته‌ای، عبدالحمید مجبور بود تا یک قدرت مطلقه داشته باشد و به همین جهت از عنوان خلافت که تا آن زمان به صورت کمرنگ شده از عناوین سلطان و پادشاهی عثمانی بود، برای مقابله با این تهدیدها استفاده کند وی کوشید تا با طرح جامعه اسلامی، همه مسلمانان را از داخل و خارج با یکدیگر متحد کند^۵ (Sultan II Abdulhamit).

روشن پژوهش

این پژوهش از نظر هدف بنیادی و از نظر ماهیت توصیفی-تحلیلی است. شیوه‌های گردآوری داده‌ها شامل مطالعات اسنادی و کتابخانه‌ای است.

یافته‌های تحقیق

خصوصیات خاص سلطان عبدالحمید دوم

سلطان عبدالحمید در سال ۱۸۴۲م به دنیا آمد، در ده سالگی مادرش را از دست داد^۶ (Ahmad Akgündüz, 1999:265). او دارای هوش زیاد و حافظه قوی بود^۷ (Kamal H. Karpat, 292). شخصیتی آرام داشت و به چند زبان صحبت می‌کرد، با زیردستان خود مهربان بود و از شکستن قلوب احتراز می‌کرد^۸ (Resat Ekremoglu, 2002:561). وی که سرنگونی دو سلطان قبل از خود را به چشم دیده بود، نسبت به هیچ یک از اطرافیان خود و اصلاً به کسی اعتماد نداشت^۹ (دوریس، ۱۳۹۵:۴۵-۵). وی

1. Ilber ortayli, Türkiye idare Tarihi, Ankara, 1979. S. 137.

۲. همان، ص ۱۳۹.

3. Hükümdarların Tahta Çikis Toreni. Ankara.

4. Mehmed Aydin, Sultan II Abdulhamid in İlderlik Sirlari, izci Yayinlari, İstanbul 1998, S. 13.

5. Sultan II Abdulhamit, Editor: Fatih Akga, Baski Caylayan A. S.

6. Ahmad Akgündüz, Bilinnirenosmanli, osam Yayinlari İstanbul 1999, s, 265.

7. Kamal H. Karpat, İslamın siyallasmasi, s. 292.

8. Resat Ekremoglu, Osmanli Padişahlari, İstanbul, 2002, s, 561.

۹. تاریخ حمیدی، ص ۴۵-۵.

تحت تأثیر بینش‌های مذهبی قرار داشت و نسبت به بعضی از وجوه تمدن غربی و افکار و تازه‌های علمی با بدبینی می‌نگریست و دادن حقوق و آزادی‌های شناخته شده در غرب را به مردم مایه ضرر و زیان می‌دانست^۱ (Reşatekrem kocu, 2002:561).

سلطان عبدالحمید در جایگاه خلیفه اسلام

بعد از جنگ سال‌های ۱۸۷۸-۱۸۷۷م / ۱۲۹۵-۱۲۹۴ق، روس و عثمانی، سلطان عبدالحمید اسلام را به عنوان یک عامل محرک که اتحاد و همبستگی مردم عثمانی را برای ایجاد وحدت سیاسی و هویت مشترک در میان جماعت مسلمان باشد مطرح کرد. از نظر او خلافت نقطه کانونی سیاست اسلام‌گرایان بود و با اعمال خلافت، به طور بی‌سابقه‌ای، احترام میلیون‌ها مسلمان را تحت حکومت دولت معزای عثمانی در می‌آورد^۲ (Sumeyra öztürk).

او با این کار با مسلمانان جهان روابط معنوی و فرهنگی برقرار می‌کرد و با استفاده از خلافت به دول متخاصم اروپایی می‌خواست نشان دهد که امپراطوری عثمانی همچنان پابرجاست و برای این منظور این حس را القاء می‌کرد که خلافت یک قدرت تحرک‌آمیزی است که در موقع لزوم می‌تواند از آن برای اعلام جهاد علیه دولت متخاصم استفاده نماید^۳ (Sumeyra öztürk).

پیدایش اندیشه اتحاد اسلامی

اساس حکومت عثمانی تا دوران اصلاحات معروف به تنظیمات، وحدت اسلامی و اسلام‌گرایی بود و نظام حقوقی دولت، وابسته به شریعت بود و ایدئولوژی شریعت را باورهای دینی تشکیل می‌داد^۴ (امامی خوبی، ۱۳۹۶:۲۲۶). خارج از این دیدگاه نیز، یک تشکل سیاسی جایگزین، شکل نگرفته بود، با شروع حرکت غرب‌گرایی از دوران تنظیمات و گسترش جریان ترک‌گرایی از زمان سلطان عبدالعزیز، آنان به صورت یک جمعیت، سازمان یافتند^۵ (امامی خوبی، ۱۳۹۶:۲۲۶).

در این زمان سیاست‌های پان‌اسلاویسم و پان‌ژرمنیسم روسیه و آلمان در حال گسترش بود، در این میان، عثمانی نیز مجبور به اتخاذ یک سیاست مشابه بود، به همین دلیل بر تکیه بر قوم‌گرایی دینی، درصدد و ایجاد یک اتحاد برآمد که زمینه‌ساز احیای فکر پان‌اسلامیسم یا اتحاد عالم اسلامی شد^۶ (امامی خوبی، ۱۳۹۶:۲۲۷).

فکر پان‌اسلامیسم در زمان سلطان عبدالعزیز (۱۸۷۶-۱۸۶۱م / ۱۲۹۳-۱۲۷۷ق) مطرح شد ولی به صورت یک عامل مؤثر سیاسی مورد استفاده قرار نگرفت^۷ (حضرتی، مشروطه عثمانی، بخش ضمایم، مقاله مقایسه اختیارات سلطان در قانون اساسی). البته اجرای این سیاست در زمان سلطان عبدالحمید دوم عملی شد. در این زمان و هنگام تدوین قانون اساسی در ماده نظام مشروطه، مقام خلافت عثمانی گنجانده شد. در این قانون، سلطان با مصونیت کامل به عنوان نگهبان اسلام و پادشاه عثمانیان شناخته شد^۸ (حضرتی، مشروطه عثمانی، بخش ضمایم، مقاله مقایسه اختیارات سلطان در قانون اساسی).

این وضعیت که دولت عثمانی یک حکومت دینی براساس قوانین شریعت اداره می‌شد، بعد از سال ۱۵۱۷م / ۹۲۳ق، یعنی چیرگی بر ممالیک مصر و انتقال خلافت از عباسیان قاهره به سلطان سلیم اول (۱۵۲۰-۱۵۱۲م / ۹۲۶-۹۱۸ق). به یک ویژگی غالب تبدیل شده بود و مفهوم خلافت یک مفهوم کلیدی این موضوع را تشکیل می‌داد زیرا نقطه اتکا و اندیشه اتحاد اسلام، همین خلافت بوده است^۹ (Ankara, ia, S. 148).

^۱. Reşatekrem kocu, Osmani, Padişahcar, İstanbul, 2002, S. 561.

^۲. Sumeyra öztürk, Abdülhamid döneminde Halifeliğin Siyasi Manada Kullanılması.

^۳. همان.

^۴. امامی خوبی، محمدتقی، تاریخ امپراطوری عثمانی، انتشارات سمت، ۱۳۹۶، ص ۲۲۶.

^۵. همان ص ۲۲۶.

^۶. همان، ص ۲۲۷.

^۷. حضرتی، حسن، مشروطه عثمانی، بخش ضمایم، مقاله مقایسه اختیارات سلطان در قانون اساسی.

^۸. همان.

^۹. Ankara, ia, S. 148.

در دوره محمود دوم (۱۸۳۹-۱۸۰۸م / ۱۲۵۵-۱۲۲۳ق) مقام خلافت در برابر مشکلات داخلی به نوعی سبب بسیج عمومی و وسیله‌ای می‌شود برای تهییج افکار عمومی^۱ (Niyazi, Berkeş, 1978:844-842). می‌توان گفت بعد از صدور فرمان اصلاحات و دوران تنظیمات که کشور عثمانی به سوی غرب متمایل شد و همچنین فشارهای غرب بر روی عثمانی جهت انجام اصلاحات مدنظر آنان یک نوع ناخرسندی و مخالفت در برابر این اندیشه‌ها و بخصوص غرب‌گرایی به وجود آمد که نکته اتکا و تکیه‌گاه این تفکر مخالف، اسلام بود و مخالفین به افکار مخالف خود یک هویت دینی بخشیدند^۲ (E. Z. Karal, 315).

در این دوره یکی از عوامل محرک این هیجان دینی، وضعیت مسلمانان آسیای میانه یا همان ترکستان بود، گسترش و پیشروی روزافزون روسیه در آسیای میانه و خانشین‌های مسلمان این منطقه و از بین بردن حاکمیت آنان در درون عثمانی که با این خانشین‌های ترک مراد و مناسبات داشت باعث غلیان هیجان عمومی شد و این هیجان عمومی در ترکیب با هیجان اسلامی که از مشکلات درونی حادث شده بود به یک هیجان پان اسلامی منجر گردید^۳ (Davison, 274-271). در واقع مفهوم اتحاد اسلام برای اولین بار در این دوران است که استفاده می‌شود^۴ (Yunus even kaya).

در قرن ۱۹ در دنیای اسلام دو کشور بزرگ هندوستان و ایران قدرت خود را از دست داده بودند و تنها این عثمانی بود که تا حدودی قدرت خود را حفظ کرده بود و در این میان کشورهای غربی به همراه روسیه وارد خاک کشورهای اسلامی شده و درصدد حاکمیت بر آنان و اشغال خاکشان شده بودند. جهت جلوگیری از این پیشروی و یا به عبارتی حمله کشورهای غربی، اندیشه اسلامی و با محوریت اتحاد جهان اسلام به وجود آمد. البته در بعضی از موارد انگلستان مانع از حرکت و تلاش‌هایی که به نوعی اتحاد در بین مسلمانان منجر شود، نمی‌شد، مثلاً برای جلوگیری از نفوذ روسیه به افغانستان و هندوستان، انگلستان سعی می‌کرد اتحاد مسلمانان شبه قاره هند را در مقابل روسیه و نفوذ این کشور مانع نشود^۵ (Pan Hareketleri için bkz, 544).

اندیشه اتحاد اسلام محصول اوضاع و احوالی بود که در نتیجه استیلای اقتصادی و سیاسی روزافزون کشورهای استعمارگر بر آسیا و آفریقا و به ویژه خاورمیانه بود و به عبارت دیگر برتری غرب مسیحی بود بر شرق مسلمان در سده ۱۹ میلادی و مخصوصاً در نیمه دوم آن سده، پدید آمد. پیش از آن ایران و عثمانی، در دول مهم خاورمیانه، به انگیزه‌های مختلف و به ویژه به انگیزه اختلافات مذهبی دامن زده شده به دست غرب در حال ترقی و توسعه، قرن‌ها رویاروی هم جنگیده و اینک هر دو گرفتار ضعف و خرابی و دستخوش تجاوز و چپاول غرب برآمده از درون انقلاب‌های بورژوازی و قدم نهاده در راه استعمار و جهان‌خواری بودند. کشورهای اسلامی، از آفریقا گرفته تا شبه جزیره بالکان و آسیای میانه و چین و هندوستان و کرانه‌های خلیج فارس، بعضی در کام استعمار فرو رفته و بعضی دیگر در حال بلعیده شدن و تقسیم و تکه‌پاره شدن بودند. احساس خطر و وحشت مشترک، احساس نیاز به همبستگی خلق‌های مسلمان را در پی داشت. زمینه‌تکوین چنین اندیشه‌ای از مدت‌ها قبل پدید آمده بود و شعارهایی در همین زمینه از سوی روشنفکران جوامع مختلف مسلمان در این جا و آن جا و هر چند گاهی داده می‌شد و به تدریج یک آرمان دینی-سیاسی که مبلغ اتحاد همه مسلمانان، بدون توجه به ملیتشان بود، نضج و شکل می‌گرفت^۶ (رئیس‌نیا، ۷۱۶).

اقدامات سلطان عبدالحمید در راستای اندیشه اتحاد اسلام

بی‌شک فعالیت‌های سی و سه ساله سلطان عبدالحمید دوم در زمینه تحقق اندیشه اتحاد اسلام، چندجانبه و چندوجهی بودند، سلطان عبدالحمید دوم، مدافع و مجری ایده اتحاد اسلام بود و تمام فعالیت‌های وی در خدمت این هدف متمرکز شده بود، این فعالیت‌های وی را می‌توان به فعالیت‌های داخلی و خارجی (بین‌المللی) و همچنین مادی و معنوی تقسیم کرد^۷ (Çetin saya). در بین این فعالیت‌ها، تلاش‌هایی در راستای حفظ وحدت فعالیت‌های خیریه و کار به نفع مردم دیده می‌شود از جمله:

1. Niyazi, Berkeş, Türkiye'de, çağdaşlama, İstanbul 1978, S, 842-844.

2. E. Z. Karal, Osmanlı Tarihi, VII Cilt, S, 315.

3. Davison, Reform..., S. 271-274.

4. Yunus even kaya, Sultan Abdulhamid ve panİslamizm politikası,nin devlet politikası haline gelmesi.

5. Pan Hareketleri için bkz. Hans Ko'nın "pan Movements" Encyclopaedia of the social sciences, XI, S. 544.

۶. رئیس‌نیا، رحیم، ایران و عثمانی در آستانه قرن بیستم، تبریز، انتشارات ستوده، ص ۷۱۶.

7. Çetin saya, Gökhan, yüksek lisans tezi.

الف. حمل و نقل و ارتباطات.

پروژه راه‌آهن حجاز که پیش‌بینی شده بود از استانبول تا یمن ادامه یابد مهم‌ترین پروژه حمل‌ونقل به حساب می‌آمد که مسلمانان را از طریق راه‌آهن به یکدیگر متصل می‌کرد. با این شبکه سفر به خانه خدا آسان‌تر می‌شد و آمدن کسانی هم که قصد ملاقات و سیاحت استانبول را داشتند، آسان‌تر و راحت‌تر می‌کرد^۱ (Ali Hasan Harputlu, 108). این پروژه هدفش این بود که از طریق راه‌آهن مسلمانان را گرد هم آورده حمل‌ونقل بین مناطق دوردست امپراطوری را با مرکز آن فراهم کند. اما در نهایت این پروژه توسط اعراب جدایی‌طلب با همراهی قدرت‌های خارجی ویران شد.^۲ (Ali Hasan Harputlu, 109). کسانی که مخالف این پروژه بودند در نهایت با ویرانی آن به هدف خود رسیدند و این راه‌آهن و جاده ریلی ویران و رها شد. در پروژه خط آهن حجاز از تبلیغاتی چون برقراری ارتباط بین شهرهای مقدس و اسلامی و آسان کردن فریضه حج استفاده شد و اعتبار خود را با این وسیله افزایش یافت. در اجرای این پروژه، اعراب بدوی و شیوخ عربستان مخالفت کردند، ولی این پروژه با فداکاری زیاد و استفاده از همبستگی عالم اسلامی به انجام رسید و در سیاست اتحاد عالم اسلامی عبدالحمید دوم، مشخص‌ترین وسیله شد^۳ (Karal, 1962: 465). از دیگر سو، ارتباطات سریع و مطمئن با استفاده از تلگراف که در این دوره به اکثر مناطق امپراطوری کشیده شد، امکان‌پذیر شده بود^۴ (Karal, 1962: 468).

ب. آموزش

با گسترش مؤسسات آموزشی در عثمانی و سایر مناطق مسلمان‌نشین که در دوره سلطان عبدالحمید دوم انجام گرفت، حرکتی برای رفع کمبودهای مسلمانان در این زمینه انجام گردید. رفع کمبود علم و آگاهی و تمرکز بر تحصیل در دوره عبدالحمید دوم شتاب بیشتری گرفت، سازمان‌دهی و نهادینه‌سازی در این راستا، تأمین افراد آموزش‌دیده فراهم آوردن فرصت‌ها و منابع در این زمینه‌ها تا حدود زیادی محقق شد^۵ (Yueer, İsa, 2016: 134).

ج. ارتباط با شخصیت‌های سیاسی

نمونه بارز ارتباط با علما، سید جمال‌الدین اسدآبادی بود، سلطان عبدالحمید دوم، در این راستا با افرادی از مناطق مختلف جغرافیای ارتباط برقرار می‌کرد. ارتباط با سید جمال‌الدین اسدآبادی باعث شد که سید انجمن اتحاد اسلام را متشکل از آزادیخواهان و سیاسیون ایرانی مقیم استانبول تأسیس کند که اعضای این انجمن، نامه‌های زیادی را به سه زبان ترکی، عربی و فارسی به علما سایر مناطق اسلامی فرستادند و آنان را در جهت حمایت از اندیشه اتحاد اسلام و عملی شدن آن ترغیب کردند.^۶ (اسدآبادی، ۵۸). سلطان عبدالحمید در این راستا دستور داده بود که به وضعیت مادی علما و مذهبیون رسیدگی شود، همچنین رفع نیازهای مادی مساجد و مؤسسات دینی را خواستار شده بود^۷ (اسدآبادی، ۵۹).

د. حمایت از مسلمانان سایر مناطق

ایده این امر به ویژه، از زمانی شروع شد که روسیه شروع به دفاع و حمایت از بخشی از مردم عثمانی کرد که با خود هم‌مسلك و هم‌کیش می‌دانست، از جمله ارمنه و غیره که مورد حمایت غربی‌ها قرار گرفتند. در مقابل این حرکت، عثمانی نیز حق دفاع از

1. Ali Hasan Harputlu, Gurvbu'l Hilafet-ol-İslamiye, S. 108.

۲. همان، ص ۱۰۹.

3. Karal, 1962. C.8. s.465.

۴. همان، ص ۴۶۸.

5. Yueer, İsa. Bitliseren universitesi, sosyal bilimler Enistösü Drgisi, Aralık 2016, S. 134.

۶. اسدآبادی، لطف الله، شرح حال سید جمال‌الدین آبادی، انتشارات بی‌نا، ص ۵۸.

۷. همان، ص ۵۹.

مسلمانان خارج از مرزهای خود به خصوص کسانی که در مستعمرات کشورهای غربی زندگی می‌کردند در خود محفوظ داشت. در این راستا از سلطان به عنوان امام و خلیفه مسلمین یاد می‌شد^۱ (Harputlu, a.g.e, S. 181). سلطان با این خصوصیت، صلاحیت رسیدگی و دفاع از همه مسلمانان را دارا می‌شد. وی از این قدرت، با هدف حفظ وحدت در مقابل دسیسه‌های دشمنان در جهت تجزیه امپراطوری بهره می‌برد. و بسط اقتدار خلیفه در میان مسلمانان سایر مناطق محقق می‌شد، ارسال مبلغین مذهبی به سایر نقاط جهان از جمله کارهای دیگری بود که سلطان عبدالحمید در راستای دعوت به اتحاد اسلام انجام می‌داد. با این حال این فعالیت‌ها ابتکارات بلندمدتی بودند که نیاز به عمر طولانی مدت داشتند و برای عمر یک نفر کافی نبودند. براساس اعتقاد به اینکه تمام مسلمانان جهان برادر هستند زمانی که خیر کشتار مسلمانان توسط کشورهای استعماری به استانبول می‌رسید سعی می‌کردند کمک‌های لازم را به آنها برسانند^۲ (Öztuna).

۵. فعالیت‌های زیارتی

بیشترین تماس سلطان و امپراطوری با سایر مسلمانان نقاط مختلف جهان، در موسم حج اتفاق می‌افتاد، مردم علاوه بر ملاقات با سایر مسلمانان که در سفر حج بودند، سلطان عثمانی را خلیفه مسلمین می‌شناختند و حاکمان عثمانی در زمان حج به سایر مسلمانان دنیا به عنوان نماینده همه مسلمانان جهان معرفی می‌شد. این کار تأثیر مثبت خود را می‌گذاشت و مردم به خلیفه وفادار می‌مانند^۳ (Osmanli anskopidiyası).

۶. ارتباط با نمایندگان مسلمانان جهان

از طریق نماینده‌هایی که از جانب سایر مسلمانان جهان به استانبول می‌آمدند و با سلطان ملاقات می‌کردند، اطلاعات لازم در مورد آنان به دست می‌آمد. بنابراین تماس با نمایندگان مردم سایر نقاط جهان باعث افزایش نفوذ در میان آنها شده بود. اکثر کسانی هم که به ملاقات سلطان می‌آمدند، افرادی در سطح سران قبایل بودند که با این روش با آن طوایف هم، ارتباط قوی برقرار می‌شد و از وفاداری آنان نسبت به امپراطوری عثمانی اطمینان حاصل می‌شد و از این طریق راه‌های مقاومت در برابر استعمار جستجو می‌شد و راه‌های مختلف نشان داده می‌شد^۴ (Hadru, 309).

توزیع کتب دینی به خصوص کتب درسی در حفظ روابط خیلی مؤثر بود. این هم به طور کلی با هدف احیا، حفظ و تضمین تداوم مؤسسات آموزشی بود^۵ (Mustafaa salim guren, 2015: 202).

کتب دینی و در رأس آن قرآن به مقدار زیادی بخش شد که این امر موجب گسترش معارف دینی در نقاط مختلف می‌شد^۶ (A. Osmanoglu, 1986: 25).

تسامح مذهبی سلطان عبدالحمید در راستای تحقق اتحاد اسلام

عبدالحمید دوم در راستای تسامح مذهبی در امپراطوری عثمانی را که نمونه‌ای از آن، استقلال قضایی پیروان مذاهب مختلف بود، تقویت نمود. ۱۷ عثمانیان داوران (قضات) را از میان داوران حنفی برمی‌گزیدند. ولی در جاهایی که فقیهان پیرو مکتب شرعی دیگری بودند. داوران از میان آنان برگزیده می‌شدند. همین قاعده را عثمانیان در سرزمین‌هایی که مردم آنها شیعه یا دروز بودند رعایت می‌کردند^۷ (امیر اردوش).

^۱ Harputlu, a.g.e, S. 181.

^۲ Öztuna, II Abdulhamid Zamani ve Şahsiyeti's 300.

^۳ Osmanli anskopidiyası, II Abdolhamidi'in siyasi Tarihi.

^۴ Hadru, Alemi İslam.I.309.

^۵ Mustafaa salim guren, Türkiyeade tarikatlar İsam yayinlari Istanbul 2015, S. 202.

^۶ A. Osmanoglu, Babam Sultan Abdulhamit, Hatiralarm. Ist. 1986. S. 25.

^۷ . امیر اردوش، محمدحسین، تسامح مذهبی سلطان عبدالحمید دوم، مجله الکترونیکی اخوت.

بی تردید مدارا، بردباری و تفاهم مذهبی که در شمار راهکارهای جنبش اتحاد اسلام برای دستیابی به وحدت اسلامی بود، و سلطان عبدالحمید دوم به عنوان سیاست مذهبی در پیش گرفته بود، به مراتب از سیاست خشونت بار یکسان سازی مذهبی یا تک مذهبی نمودن برخی از اسلاف او، مانند یاوز سلیم، در جلب اعتماد و وفاداری اتباع مسلمان امپراطوری به خلیفه عثمانی بیشتر مفید و مؤثر بود^۱ (امیر اردوش).

سلطان زمینه ی رشد اتباع شیعه امپراطوری را در دستگاه های حکومتی فراهم نمود. تعدادی از شیعیان به مناصب عالی حکومتی دست یافتند. از آن جمله اند، حسین رضا پاشا (متوفی ۱۳۳۳ هـ.ق / ۱۹۱۴ م.) از دوستان سید جمال الدین، که به ریاست کمیسیون مهاجرین (رئیس اداره ی مهاجرت) و وزارت عدلیه رسید که در همه جا علناً اظهار تشیع می کرد. و رضا پاشا (متوفی ۱۴۰۲ هـ.ق / ۱۸۹۴ م.) که او نیز عضو کمیسیون مهاجرین بود، سفیر امپراطوری در آتن، تهران و پترسبورگ گردید و دوبار نیز شهردار اسلامبول شد^۲ (امیر اردوش).

در سایه فرهنگ همسازگری اسلامی، که جنبش اتحاد اسلام پدید آورده بود، دایره ی قدرتمند ممیزی(سانسور) انتشارات، که سلطان عبدالحمید دوم ایجاد نموده بود، اجازه می دهد کتاب "ینابیع الموده"؛ اثر شیخ سلیمان بلخ قندوزی «از محدثان فاضل و یک شیعی شدید العقیده» بارها در اسلامبول طبع شود. این کتاب مناقب و فضایل اهل البیت (ع) و امامان شیعه (ع) را مبتنی بر کتب حدیثی اهل سنت بازگو می نماید و در اثبات حقیقت و حقانیت مذهب تشیع به دلالت آیات و احادیث و روایت است^۳ (Çetinsaya). نامبرده و فرزندش سید برهان الدین بلخی (عضو انجمن اتحاد اسلام)، به اسلامبول مهاجرت نموده بودند و هر دو در شمار دوستان سید بودند^۴ (İsa yüzer).

جالب آن است که در این دوران شیعیان اجازه یافته بودند در اسلامبول، در "خان والده" (والده خانی)؛ بزرگترین سرای اسلامبول، در دهه ی اول محرم، مراسم عزاداری شهدای کربلا(ع) را برپای دارند. مراسمی که روزگاری نادرشاه افشار، در راستای طرح وحدت خود ممنوع ساخته بود. این مراسم بسیار مفصل برگزار می گردید و حتی شامل قمه زنی نیز می بود^۵ (Şerif).
mardin, 1908-1895: 92

دیدار و مذاکره ی دوستانه ی شیخ الاسلام اسلامبول با آخوند ملا محمد کاظم خراسانی؛ مرجع تقلید شیعه، در مجلس تدریس وی در نجف، نمونه ی دیگری است از فرهنگ جدید هم سازگرای، که جنبش اتحاد اسلام، تلاش می داشت آن را به فرهنگ غالب در جهان اسلام تبدیل نماید.^۶ (انتخابی، ۱۳۹۲)

سرانجام سیاست اتحاد اسلام

تلاش های سلطان عبدالحمید در این راستا به دلایل گوناگون موفق نشد و روز به روز دولت عثمانی به اضمحلال و نابودی کامل پیش رفت. از جمله دلایل شکست این اندیشه تحولات داخلی خود امپراطوری بود که اجازه عرض اندام و رسیدن به یک نتیجه مطلوب را از سلطان سلب نمود^۷ (Cezmi Eraslan, 2014: 21-20).

وجود اپوزیسیون بسیار قوی همانند ترکان جوان و حزب اتحاد و ترقی که مورد حمایت کشورهای اروپایی قرار داشته و دارای اندیشه ضد دینی هم بودند. اجازه این را به سلطان عبدالحمید و حامیانش نداد که بتوانند از طریق این اندیشه بر دشمن خارجی فائق آیند.^۸ (Yavuz Özdemir). علاوه بر این مسائلی مانند بروز شورش های آرامنه داخل متصرفات عثمانی که سال های سال به طور مسالمت آمیز و شریک در قدرت زیسته بودند و اکنون تحت تأثیر القاتات هم کیشان غربی خود بر ولی نعمت خود شوریده

۱. همان.

۲. این مطلب عیناً از مقاله دکتر امیر اردوش آورده شده.

۳. Çetinsaya, Gökhan, yüksek lisans Tezi.

۴. İsa yüzer, Bitlis Eran üniversitesi, Sosyal bilimler Enistitüsü Dergisi.

۵. Şerif mardin, Jon Türklerin Siyasi Fikirleri, 1895-1908. İstanbul: F 19, S. 92.

۶. انتخابی، نادر، دین، دولت و تجدد در ترکیه، انتشارات هرمس، ۱۳۹۲.

۷. Cezmi Eraslan, "II. Abdülhamid ve Siyaseti: Türkiye Nasıl Kurtulur", Sultan II. Abdülhamid Sempozyumu 20-21 Şubat 2014 Selanik İç ve Dış Siyaset Bildirileri, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 21

۸. Yavuz Özdemir .II.Abdulhamidin Modernleşme Anlayışı.

و خواهان استقلال و یا سهم بیشتری از قدرت بودند مانند یک خنجری در پهلوی امپراطوری و در رأس آن سلطان عبدالحمید مانع ادامه سیاست‌های اتحاد و همبستگی شد^۱ (Coşkun Yılmaz). در ادامه مخالفت‌ها و شورش‌های ملت‌ها و اقوام داخل امپراطوری از جمله اعراب که هسته اصلی امت اسلامی را بعد از ترکان تشکیل می‌دادند به تحریک استعمار غرب و در رأس آن انگلستان علیه سلطان و امپراطوری، تیر خلاص را بر سلطان و اندیشه اتحاد جهان اسلام وی شلیک کرد^۲ (II. Abdulhamidin). Döneminde و با عزل سلطان عبدالحمید در سال ۱۹۰۹م/۱۳۲۷ق، و قدرت یافتن حزب اتحاد و ترقی و ورود امپراطوری نیمه جان به جنگ‌های بالکان و بعد از آن جنگ اول جهانی، این حزب تلاش‌هایی برای استفاده از اندیشه اتحاد اسلام از خود بروز داد. اما نتوانست کامیابی حاصل نماید و امپراطوری بعد از پایان جنگ اول جهانی از هم فروپاشید و با ظهور مصطفی کمال پاشا و آتاتورک بعدی در باقیمانده سرزمین‌های امپراطوری که با جنگ موسوم به جنگ استقلال حفظ شده بودند جمهوری اعلام شد و بعد از آن مقام خلیفه‌گری هم ملغی اعلام گردید.

نتیجه‌گیری

می‌توان گفت اختلافات میان امت اسلامی و جهان اسلام بالاخره بعد از رحلت پیامبر اکرم (ص) و بر سر جانشینی وی شروع شد. عده‌ای بر نتیجه سقیفه گردن نهاده و عده‌ای دیگر عنوان کردند که پیامبر حضرت علی را به عنوان جانشین خود منصوب و انتخاب کرده است. ادامه این اختلافات و بعد از تشکیل حکومت امویان به درگیری بین امویان و عباسیان منجر به شکست امویان و تشکیل حکومت عباسی شد که به دلیل روی کار بودن این سلسله طی سال‌های طولانی با اختلافات درگیری متعددی در میان امت مسلمان شد. و تشکیل حکومت‌های مسلمان به صورت همزمان در مناطقی از اندلس اسپانیا تا آسیای مرکزی و هند و شمال آفریقا انجامید. این اختلافات باعث شد که دنیای مسیحیت که در خط مقدم حملات مسلمانان از اوایل تشکیل حکومت اسلامی قرار داشت بخوابد با استفاده از اختلاف میان مسلمانان به سرزمین‌های اسلامی حمله کرده و منجر به شروع جنگ‌های صلیبی شود. تعرض جهان غرب و مسیحیت تحت لوای جنگ‌های صلیبی به دنیای اسلام و حمله مغولان ضربه ظهور تفکراتی که خواهان برگشت به دوران شکوفایی عالم اسلام و تمسک به سنت بودند شد که این تفکرات تا قرن اخیر تحت عنوان سلفی‌گری شناخته می‌شود.

انقراض خلافت عباسی و انتقال آن به عثمانی و مطرح شدن عثمانی در سه قاره آسیا، اروپا و آفریقا و تشکیل امپراطوری عثمانی و استفاده سلاطین این سلسله از نام خلیفه در اسلام و لزوم اطاعت و فرمان برداری امت و ملت‌های مسلمان از خلیفه مسلمین سلطان عثمانی را بخصوص بعد از سلطان سلیم و فرزندش سلیمان، به عنوان بزرگترین رهبر مسلمین جهان معرفی نمود. پیدایش استعمار غربی و توسعه و نفوذ کشورهای غربی در قرن نوزدهم و اتفاقات و تغییرات به وجود آمده بعد از وقوع انقلاب فرانسه در جهان و بخصوص اروپا، امپراطوری عثمانی را به عنوان نماینده مسلمانان رو در روی اروپا قرار داد و در زمان سلطان عبدالحمید دوم سی و چهارمین پادشاه عثمانی تهدیدات غرب و جنگ‌های پی در پی موجب از دست رفتن متصرفات اروپایی و آفریقایی امپراطوری عثمانی شد. به دنبال این وقایع این پادشاه به این فکر افتاد که از پتانسیل‌های درون جهان اسلام برای اتحاد و مقابله با غرب بهره گیرد. سلطان عبدالحمید مقام خلافت را دوباره احیا و با استفاده از متفکران عالم اسلام اندیشه اتحاد جهان اسلام را مطرح کرد تا بتواند کلیه مسلمانان جهان را بر علیه تهدیدات دشمن غربی که هر روز در حال پیشروی بود برانگیزد. سلطان با اعزام نمایندگان خود به کشورهای و سرزمین‌های اسلامی از جمله هند، ایران، چین و آسیای مرکزی سعی کرد دولت‌ها و ملت‌های مسلمان را در برابر خطر غرب حول محور مقام خلیفه که خود بر عهده داشت متحد کند^۱ اما تلاش‌های وی در این راستا به دلایل گوناگون موفق نشد و روز به روز دولت عثمانی به اضمحلال و نابودی کامل پیش رفت. از جمله دلایل شکست این اندیشه تحولات داخلی خود امپراطوری بود که اجازه عرض اندام و رسیدن به یک نتیجه مطلوب را از سلطان سلب نمود، وجود اپوزیسیون بسیار قوی همانند ترکان جوان و حزب اتحاد و ترقی که مورد حمایت کشورهای اروپایی قرار داشت و دارای اندیشه‌های ضد دینی

^۱. Coşkun Yılmaz, II. Abdulhamidin Hatıra Defteri, Seha Neşriyatı.

^۲. II. Abdulhamidin Döneminde ilk Yıllarında İslam Birliği Siyaseti.

هم بودند. اجازه این را به سلطان عبدالحمید و حامیانش نداد که بتوانند از طریق این اندیشه بر دشمن خارجی فائق آیند. علاوه بر این مسائلی مانند بروز شورش‌های آرامنه داخل متصرفات عثمانی که سال‌های سال به‌طور مسالمت‌آمیز و شریک در قدرت زیسته بودند و اکنون تحت تأثیر القاتات هم‌کیشان غربی خود بر ولی نعمت خود شوریده و خواهان استقلال و یا سهم بیشتری از قدرت بودند مانند یک خنجر در پهلو امپراطوری و در رأس آن سلطان عبدالحمید مانع ادامه سیاست‌های اتحاد و همبستگی شد. در ادامه مخالفت‌ها و شورش‌های ملت‌ها و اقوام داخل امپراطوری از جمله اعراب که هسته اصلی امت اسلامی را بعد از ترکان تشکیل می‌دادند به تحریک استعمار غرب و در رأس آن انگلستان بر علیه سلطان و امپراطوری، تیر خالص را بر سلطان و اندیشه اتحاد جهان اسلام وی شلیک کرد و با عزل سلطان عبدالحمید در سال ۱۹۴۹ میلادی و قدرت یافتن حزب اتحاد و ترقی و ورود امپراطوری نیمه جان به جنگ‌های بالکان و بعد از آن جنگ اول جهانی، این حزب تلاش‌هایی برای استفاده از اندیشه اتحاد اسلام از خود بروز داد. اما نتوانست موفق باشد و امپراطوری بعد از پایان جنگ اول جهانی از هم فروپاشید و با ظهور مصطفی کمال پاشا و آتاتورک بعدی در باقیمانده سرزمین‌های امپراطوری که با جنگ موسوم به جنگ استقلال حفظ شده بودند جمهوری اعلام شد و بعد از آن مقام خلیفه‌گری هم ملغی‌های ال‌تیسسته آتاتورک اداره و اسلام کامل اعلام گردید. بعد از آن کشور تحت اندیشه فراموش گردید تا که بعد از فوت آتاتورک و اجرای نظام‌های حزبی توسط جانشینان وی، افراد و احزابی به تمسک به اندیشه اتحاد اسلامی سعی کردند که بازگشتی دوباره به گذشته داشته باشند. از جمله این افراد می‌توان به نجم‌الدین ازبکان که با تشکیل احزاب گوناگون که ملغمه‌ای از اسلام را ضمیمه خود داشت اسلام کنار گذاشته شده از قدرت را البته با روش‌های نوین احیا کند که تلاش‌های وی و سایر همفکرانش در آخر منجر به ظهور حزب عدالت و توسعه و در رأس آن طیب اردوغان که توانست قدرت و مقام ریاست جمهوری را به دست گیرند و سعی کنند نه به اسم خلیفه بلکه با نشان دادن ترکیه به عنوان یک کشور مدرن اسلامی به برخی از اهداف اندیشه اتحاد اسلامی سلطان عبدالحمید دست یابند.

منابع

۱. اسدآبادی، لطف الله. شرح حال سید جمال‌الدین آبادی، انتشارات بینا.
۲. امامی خویی، محمدتقی (۱۳۹۶). تاریخ امپراطوری عثمانی، انتشارات سمت.
۳. امیر اردوش، محمدحسین. تسامح مذهبی سلطان عبدالحمید دوم، مجله الکترونیکی اخوت.
۴. انتخابی، نادر (۱۳۹۲). دین، دولت و تجدد در ترکیه، انتشارات هرمس.
۵. حضرتی، حسن. مشروطه عثمانی، بخش ضمائم، مقاله مقایسه اختیارات سلطان در قانون اساسی.
۶. دوریس، ژرژ (۱۳۹۵). تاریخ حمیدی، مترجم: علیقلی بن حسینقلی سردار اسعد بختیاری، نشر تمتی.
۷. رییس‌نیا، رحیم. ایران و عثمانی در آستانه قرن بیستم، تبریز، انتشارات ستوده.
8. A. Osmanoglu, Babam Sultan Abdulhamit, Hatıralarm. Ist. 1986. S. 25.
9. Ahmad Akgündüz, Bilinnirenosmanli, osam Yayınları İstanbul 1999, s, 265.
10. Ali Hasan Harputlu, Gurbu'1 Hilafet-ol-İslamiye, S. 108.
11. Çetinsaya, Gökhan, yüksek lisans Tezi.
12. Cezmi Eraslan, "II. Abdülhamid ve Siyaseti: Türkiye Nasıl Kurtulur", Sultan II. Abdülhamid Sempozyumu 20-21 Şubat 2014 Selanik İç ve Dış Siyaset Bildirileri, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 21.
13. Coşkun Yılmaz, II. Abdulhamidin Hatıra Defteri, Seha Neşriyatı.
14. Davison, Reform..., S. 271-274.
15. E. Z. Karal, Osmanli Tarihi, VII Cilt, S, 315.
16. Hadru, Alemi İslam. I.309.
17. Harputlu, a.g.e, S. 181. Çetin saya, Gökhan, yüksek lisans tezi.
18. Hükümdarların Tahta çıkis Toreni. Ankara.
19. II. Abdulhamidin Döneminde ilk Yıllarında İslam Birliği Siyaseti.
20. Ilber ortayli, Türkiye idare Tarihi, Ankara, 1979. S. 137.
21. İsa yüzer, Bitlis Eran üniversitesi, Sosyal bilimler Enistitüsü Dergisi.
22. Kamal H. Karpat, İslamın siyasallasmasi, s. 292.
23. Mehmed Aydin, Sultan II Abdulhamidİ in İlderlik Sirlari, izci Yayinlari, İstanbul 1998, S. 13.

24. Mustafaa salim guren, Türkiyeade tarikatlar İsam yayinlari Istanbul 2015, S. 202.
25. Niyazi, Berkeş, Türkiyede, çağdaşlama, İstanbul 1978, S, 842-844.
26. Osmanli anskopidiyası, II Abdolhamidi'in siyasi Tarihi.
27. Öztuna, II Abdulhamid Zamani ve Şahsiyeti's 300.
28. Pan Hareketleri icin bkz. Hans Ko'nın "pan Movements" Encyclopaedia of the social sciences, XI, S. 544.
29. Resat Ekremoglv, Osmanli Padişahlari, İstanbul, 2002, s, 561.
30. Reşatekrem kocu, Osmani, Padişahcar, İstanbul, 2002, S. 561.
31. Şerif mardin, Jon Türklerin Siyasi Fikirleri, 1895-1908. İstanbul: F 19, S. 92.
32. Sultan II Abdulhamit, Editor: Fatih Akga, Baski Caylayan A. S.
33. Sumeyra öztürk, Abdülhamid döneminde Halifeliğin Siyasi Manada Kullanılması.
34. Yavuz Özdemir .II.Abdulhamidin Modernleşme Anlayışı.
35. Yueer, İsa. Bitliseren universitesi, sosyal bilimler Enistösü Drgisi, Aralık 2016, S. 134.
36. Yunus even kaya, Sultan Abdulhamid ve panİslamism politikasi,nin devlet politikasi haline gelmesi.